

Історико-політичні проблеми сучасного світу:
Збірник наукових статей. – Чернівці:
Чернівецький національний університет,
2023. – Т. 47. – С. 124-133
DOI: 10.31861/mhpi2023.47.124-133

Modern Historical and Political Issues:
Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University,
2023. – Volume. 47. – pp. 124-133
DOI: 10.31861/mhpi2023.47.124-133

УДК 342.716(477:470)«2014/...»

© Vladlena Kotsiuba ¹

Naruszenia praw człowieka w kontekście wojny rosyjsko-ukraińskiej

Od czasu inwazji Rosji na Ukrainę ujawniono wiele naruszeń międzynarodowego prawa humanitarnego, dokonanych przez siły rosyjskie. Artykuł pokazuje w jaki sposób zbrojny atak Federacji Rosyjskiej na Ukrainę doprowadził do poważnych i masowych naruszeń praw człowieka oraz międzynarodowego prawa humanitarnego. Celem badania jest pokazanie skali destrukcji oraz wiele naruszeń praw człowieka i międzynarodowego prawa humanitarnego dokonanych przez rosjan. Zarejestrowano przekonujące dowody wzorców naruszeń prawa do życia, w tym arbitralnych zabójstw i wymuszonych zaginięć, naruszeń prawa własności, w tym masowego niszczenia infrastruktury cywilnej. Odnotowano przykłady naruszeń zakazu tortur i złego traktowania, przemocy ze względu na płeć i związanej z wojną przemocy seksualnej; naruszenia prawa do wolności i bezpieczeństwa osobistego, w tym uprowadzenia i samowolne przetrzymywanie lub przetrzymywanie w odosobnieniu. Artykuł pokazuje, w jaki sposób dochodziło do łamania praw człowieka w Ukrainie i jak zostało to odebrane przez społeczność międzynarodową.

Słowa kluczowe: prawa człowieka; zbrodnie wojenne; Federacja Rosyjska; ludobójstwo; przemoc; wojna; Ukraina; Międzynarodowy Trybunał Karny.

Порушення прав людини в контексті російсько-української війни

Після вторгнення Росії в Україну, особливо від 24 лютого 2022 року стало відомо про серйозні порушення російськими військами міжнародного гуманітарного права. Серед них явні військові злочини щонайменше у 20 містах України. Російські військові проводили безсудні страти в Київській області, вбивали мирних жителів під час масових обстрілів у Харкові та навмисно обстріляли Донецький обласний академічний драматичний театр у Маріуполі. Російське вторгнення в Україну призвело до масових порушень прав людини на сучасній міжнародній арені. Напад Росії на Україну спричинив масштабні руйнування, переміщення цивільного населення, а також незліченну кількість жертв. Основна мета дослідження – показати масштаби цих руйнувань і численні порушення міжнародних прав людини та міжнародного гуманітарного права, скоєних росіянами. Дослідження ґрунтується на аналізі статей, доповідей та думок різних міжнародних організацій, громадських діячів, українських та іноземних ЗМІ. Результати цієї статті показують, як збройний напад Російської Федерації призвів до серйозних, масових порушень міжнародного гуманітарного права з катастрофічними наслідками для реалізації громадянами України практично всіх прав людини. З боку армії агресора зафіксовано величезну кількість фактів, які свідчать про порушення правил ведення війни. Зафіксовано переконливі докази моделей порушень права на життя Українського народу, права власності, серед яких масові руйнування цивільної інфраструктури. Зазначено приклади порушення заборони катувань і жорстокого поводження, зокрема сексуального насильства за ознакою статі та війни; порушення права на свободу та особисту недоторканість, включаючи викрадення та довільне або одиначне ув'язнення. У статті показано, як порушувалися права людини в Україні та як це сприймалося міжнародним співтовариством.

Ключові слова: права людини; військові злочини; Російська Федерація; геноцид; насильство; війна; Україна; Міжнародний кримінальний суд.

¹ Doktorantka Katedry Komunikacji Międzynarodowej oraz Analiz Politycznych, Wydział Stosunków Międzynarodowych, Wołyński Uniwersytet Narodowy im. Łesi Ukrainki, Ukraina. E-mail: suevladakotsiuba@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-6683-5885>.

Human Rights Violations in the Context of the Russian-Ukrainian War

After Russia's invasion of Ukraine, especially from February 24, 2022, serious violations of international humanitarian law by Russian forces have come to light. These include obvious war crimes in at least 20 towns in Ukraine. Russian soldiers carried out extrajudicial executions in the Kyiv region, killed civilians during mass shelling attacks in Kharkiv and deliberately shelled the Donetsk Regional Academic Drama Theater in Mariupol. The Russian invasion of Ukraine led to massive violations of human rights in the modern international arena. Russia's attack on Ukraine caused large-scale destruction, displacement of the civilian population, and countless casualties. The main goal of the study is to show the extent of these destructions and numerous violations of international human rights and international humanitarian law committed by the Russians. The research is based on the analysis of articles, reports and opinions of various international organizations, public figures, Ukrainian and foreign mass media. The results of this article show how the armed attack of the Russian Federation led to serious, massive violations of international humanitarian law with catastrophic consequences for the realization of almost all human rights by the citizens of Ukraine. On the part of the aggressor's army, a huge number of facts have been recorded that indicate violations of the rules of warfare. The convincing evidence of models of violations of the right to the life of the Ukrainian people, property rights, including mass destruction of civil infrastructure have been fixed. There were indicated a lot of examples of violations of the prohibition of torture and ill-treatment, including gender-based sexual violence and war; violation of the right to liberty and personal integrity, including kidnapping and arbitrary or solitary imprisonment. The article shows how human rights were violated in Ukraine and how it was perceived by the international community.

Keywords: human rights; war crimes; Russian Federation; genocide; violence; war; Ukraine; International Criminal Court.

Sformułowanie problemu naukowego

W roku 2021 Federacja Rosyjska rozpoczęła szeroko zakrojoną koncentrację sił wojskowych w pobliżu granicy ze wschodnią częścią Ukrainy. To z kolei wywołało wielkie zaniepokojenie w Ukrainie, Europie oraz na całym świecie. 21 lutego tegoż samego roku prezydent Rosji Władimir Putin postanowił uznać niekontrolowane przez ukraiński rząd obszary w obwodach Donieckim i Ługańskim w Ukrainie za niezależne podmioty i wysłać tam rosyjskie wojska. A trzy dni po tym, czyli 24 lutego Rosja rozpoczęła inwazję na Ukrainę.

Na przestrzeni lat powstały odpowiednie regulacje międzynarodowe, które określają dozwolone możliwości zastosowania metod oraz środków podczas prowadzenia walki. Zbiór tych norm i zasad określany jest mianem Międzynarodowego Prawa Humanitarnego Konfliktów Zbrojnych (MPHKZ). Są to przede wszystkim cztery Konwencje Genewskie z 1949 r., Protokół dodatkowy I do nich z 1977 r., Konwencja haska IV z 1907 r. oraz załączony do niej Regulamin o prawach i zwyczajach wojny lądowej (Regulaminy haskie), inne traktaty o MPH oraz normy zwyczajowe MPH.

Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych jest to „zespół norm ustanowionych przez umowy międzynarodowe, celem których jest rozwiązywanie problemów humanitarnych, wynikających z prowadzonych konfliktów zbrojnych, które z przyczyn humanitarnych ograniczają prawo stron konfliktu zbrojnego do swobodnego wyboru metod i środków prowadzenia działań zbrojnych albo chronią osoby i dobra przed skutkami konfliktu zbrojnego”². A więc isota MPHKZ polega na ograniczeniu ludzkiego cierpienia i skali zniszczeń, dzięki wypracowanym odpowiednim regulacjom, które określają możliwości stosowanych metod i środków podczas walki oraz dopuszczalne cele ataku.

Podczas obecnej rosyjskiej agresji na Ukrainę media, władze krajowe oraz instytucje międzynarodowe alarmują o popełnianych przez Rosjan zbrodniach wojennych. Zbrodnie te wymierzone są przede wszystkim w ludność cywilną. Poza atakami na infrastrukturę cywilną dochodzi do bezpośrednich aktów przemocy, zabójstw i gwałtów. Ponadto Rosjanie wykorzystują środki walki, których użycie jest sankcjonowane odpowiednimi konwencjami oraz dopuszczają się

² Rosyjskie zbrodnie wojenne podczas agresji na Ukrainę w 2022 roku. 2022. Dostęp: <https://ine.org.pl/rosyjskie-zbrodnie-wojenne-podczas-agresji-na-ukraine-w-2022-roku/> [26 listopada 2022].

aktów wiarołomstwa. Atak zbrojny Federacji Rosyjskiej na Ukrainę doprowadził do poważnego pogorszenia sytuacji w zakresie praw człowieka w tym kraju. Skutkiem tego ataku są tysiące zabitych i rannych cywilów, masowe zniszczenia infrastruktury cywilnej i mieszkań, arbitralne zatrzymania i wymuszone zaginięcia, tortury i złe traktowanie, przemoc seksualna związana z konfliktem oraz terror.

Analiza ostatnich badań oraz publikacji

Dany temat jest aktualnym od roku 2014, a szczególnie od 24 lutego 2022. A więc, badania w zakresie naruszeń praw człowieka oraz międzynarodowego prawa humanitarnego popełnionych przez wojska rosyjskie pod czas wojny w Ukrainie są dokonywane przez wiele badaczy krajowych i międzynarodowych oraz organizacje i instytucje międzynarodowe (np. Organizacja Narodów Zjednoczonych, Rada Europy, Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, Unia Europejska)³.

13 kwietnia specjalna misja ekspercka OBWE opublikowała raport o naruszeniach międzynarodowego prawa humanitarnego (MPH), praw człowieka, zbrodniach wojennych i zbrodniach przeciwko ludzkości popełnionych na Ukrainie od 24 lutego 2022 r. W raporcie tym eksperci stwierdzili uczynione przez Rosję naruszenia MPH oraz istnienie dowodów naruszenia prawa do życia, zakazu tortur, niehumanitarnego i poniżającego traktowania⁴. Raport Mechanizmu Moskiewskiego OBWE jest ważnym wkładem w wysiłki społeczności międzynarodowej na rzecz zapobiegania bezkarności i zapewnienia sprawiedliwości poprzez postawienie przed sądem wszystkich inicjatorów i sprawców wojennej agresji Rosji przeciwko Ukrainie, zbrodni wojennych, zbrodni przeciwko ludzkości i innych naruszeń prawa międzynarodowego, prawa humanitarnego i praw człowieka⁵.

Po wizycie Komisarz Rady Europy Dunji Mijatović w Ukrainie w dniach 2-7 maja 2022 roku wydano Memorandum w sprawie skutków wojny na Ukrainie w odniesieniu do praw człowieka. Memorandum ten został stworzony na podstawie jej rozmów z ofiarami i świadkami poważnych naruszeń praw człowieka oraz krewnymi ofiar. Pani Komisarz odwiedziła również kilka miejscowości w obwodzie kijowskim, które wcześniej znajdowały się pod kontrolą wojsk rosyjskich lub były miejscami zaciekłych walk⁶. Oprócz tego, jeżeli mówimy o stosunku Rady Europy do tego tematu – to po raz pierwszy od 17 lat Rada Europy zbierze się na szczycie, który odbędzie się w stolicy Islandii w maju 2023 roku. Będzie to czwarty w historii organizacji szczyt szefów państw i rządów oraz odbędzie się on specjalnie dla dyskusji powiązanych z wojną rosyjsko-ukraińską⁷.

W dniu 29 czerwca 2022 r. został przygotowany raport Biura Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka na podstawie wyników Misji Obserwacyjnej Praw Człowieka ONZ na Ukrainie (UNHRM), obejmującej okres od 24 lutego do 15 maja 2022 roku. Raport odnotował bezprawne zabójstwa ze stratami ludności cywilnej w ponad 30 osadach w obwodach Kijowskim, Czernihowskim, Charkowskim i Sumskim. Zostały one popełnione pod koniec lutego i w marcu, kiedy tereny te znajdowały się pod kontrolą Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej⁸.

W następstwie okrucieństw popełnionych przez reżim Władimira Putina na ukraińskiej ludności cywilnej w listopadzie 2022 roku posłowie Parlamentu Europejskiego uznali Rosję za państwowego sponsora terroryzmu i za państwo „stosujące terroryzm”. Posłowie Parlamentu są zdania, że umyślnie

³ Reakcja UE wobec rosyjskiej inwazji na Ukrainę. Jak zaczęła się wojna w Ukrainie? Dostęp: <https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/eu-response-ukraine-invasion/>. [30 listopada 2022].

⁴ Polski instytut spraw międzynarodowych. OBWE a wojna na Ukrainie. 2022. Dostęp: <https://www.pism.pl/publikacje/obwe-a-wojna-na-ukrainie/>. [28 listopada 2022].

⁵ Komentarz MSZ Ukrainy do Raportu Misji Ekspertów Mechanizmu Moskiewskiego OBWE w kontekście wojny Federacji Rosyjskiej z Ukrainą. 2022. Dostęp: <https://poland.mfa.gov.ua/pl/news/comment-mfa-ukraine-report-osce-moscow-mechanism-mission-experts-context-war-russian-federation-against-ukraine/> [29 listopada 2022].

⁶ Меморандум о последствиях войны в Украине в отношении прав человека. 2022. Доступ: <https://rm.coe.int/commdh-2022-18-memorandum-on-the-human-rights-consequences-of-the-war-/1680a7bebd/> [01 декабря 2022].

⁷ Besarab, O. 2022. Rada Europy zbierze się na historycznym szczycie z powodu wojny w Ukrainie. Dostęp: <https://ua.news/pl/world/sovet-evropy-soberetsya-na-ystorycheskyj-sammyt-yz-za-vojny-v-ukrayne/> [05 grudnia 2022].

⁸ New report by UN Human Rights shows the shocking toll of the war in Ukraine. 2022. Available from: <https://ukraine.un.org/en/188268-new-report-un-human-rights-shows-shocking-toll-war-ukraine/> [04 December 2022].

ataki i okrucieństwa popełniane przez siły rosyjskie i ich pełnomocników wobec ludności cywilnej na Ukrainie, niszczenie infrastruktury cywilnej oraz inne poważne naruszenia prawa międzynarodowego i humanitarnego stanowią akty terroru i zbrodnie wojenne⁹. A więc, artykuł będzie opierał się na wyżej wymienionych raportach, artykułach, analizie treści różnych organizacji międzynarodowych, osób publicznych, mediów ukraińskich i zagranicznych, informacjach z media społecznościowych.

Sformułowanie celów artykułu

Celem artykułu jest dokonanie analizy rosyjskich zbrodni wojennych popełnianych pod czas wojny rosyjsko-ukraińskiej. Również celem jest analiza poszczególnych przepisów oraz norm MPHKG, które zostały złamane lub określone jako czyn o charakterze zbrodni wojennej. Przykłady pokazane w danej publikacji dotyczą pojedynczych zbrodni, ale tak naprawdę to ich skala jest dużo większa. Głównym zadaniem tego artykułu jest ukazanie skali zniszczeń i licznych naruszeń praw człowieka oraz międzynarodowego prawa humanitarnego popełnianych przez Rosjan. Kolejnym zadaniem jest analiza przedstawionych czynów rosyjskich sił zbrojnych, które naruszają zapisy międzynarodowych konwencji oraz łamią fundamentalne zasady międzynarodowego prawa humanitarnego.

Przedstawienie głównego materiału badawczego

W wyniku okropnych oraz brutalnych działań wojennych Federacji Rosyjskiej na terytorium Ukrainy doszło do wielu poważnych naruszeń praw człowieka oraz norm prawa humanitarnego. Były to przede wszystkim: naruszenie prawa do życia, naruszenie wolności od tortur i złego traktowania, samowolne morderstwa i wymuszone zaginięcia, naruszenie prawa własności, zniszczenie infrastruktury cywilnej, przemoc seksualna związana z wojną, zorganizowane przemieszczenie ludności cywilnej oraz inne. Dokładne ustalenie liczby zabitych i rannych podczas szalejącej wojny jest niemożliwe. Według oceny Biura Wysokiego Komisarza Praw Człowieka (podaje pewne szacunki oparte na danych Misji Obserwacyjnej ONZ ds. Praw Człowieka na Ukrainie, która działa na Ukrainie od 2014 roku) od 24 lutego do 3 lipca 2022 roku na terytorium Ukrainy zginęło 4889 osób, a kolejne 6263 zostało rannych. Tak naprawdę rzeczywista liczba ofiar jest znacznie wyższa niż udokumentowane dane, które są regularnie przeglądane. O ile wiadomo, większość zgonów i obrażeń spowodowane są użyciem broni wybuchowej dalekiego zasięgu, w tym uderzeń ciężkiej artylerii, systemy rakiet wielokrotnego startu, moździerz oraz awiacje.

Oblężenie miasta Mariupol przez wojska rosyjskie było uosobieniem współczesnej katastrofy humanitarnej i najbardziej pamiętną ilustracją lekceważenia przez wojska rosyjskie życia ludzkiego, infrastruktury cywilnej oraz najbardziej elementarnych zasad konfliktu zbrojnego, w tym zasad rozróżnienia, proporcjonalności i ostrożności. Uderzenia bronią wybuchową (np. niekierowane pociski balistyczne) na gęsto zaludnione obszary miejskie spowodowały dosłownie zniszczenie większości miasta. Ostrzał tych terenów pochłonął życie tysięcy mieszkańców i obrócił w ruinę infrastrukturę miejską, w tym szkoły, szpitale i teatr, w którym schroniło się kilkuset cywilów, w tym wiele dzieci. Szacuje się, że zginęło co najmniej 20–22 tysięcy cywilów w czasie oblężenia Mariupola¹⁰. Według władz ukraińskich siły rosyjskie wielokrotnie odmawiały udzielenia niezbędnej pomocy humanitarnej i medycznej ludności cywilnej w Mariupolu oraz nie zgadzały się na otwarcie korytarzy humanitarnych dla tych, którzy chcieli bezpiecznie opuścić miasto na teren kontrolowany przez rząd Ukrainy.

Podobny los spotkał wiele innych ukraińskich miast oraz wsi. Setki cywilów zostało zabitych i rannych w dzielnicach mieszkaniowych Charkowa (drugiego co do wielkości miasta Ukrainy). Od początku wojny siły rosyjskie poddają Charków intensywnym i masowym ostrzałom, w większości z amunicji kasetowej i niekierowanych rakiet. Wiele innych miast, w szczególności Czernihów, Sumy, Siewierodonieck, Izium doświadczyło intensywnych i masowych bombardowań, które mają miejsce regularnie i trwają kilka dni, tygodni, a nawet miesięcy. Federacja Rosyjska wystrzeliwuje na obszary miejskie niekierowane rakietami z amunicją kasetową, jak w przypadku ataku na stację kolejową Kramatorsk, gdzie 8 kwietnia 2022 r. podczas próby ewakuacji zginęło kilkadziesiąt osób, a setki zostało rannych. Ataki przeprowadzono także na inne cele cywilne, w szczególności na centrum

⁹ Parlament Europejski ogłasza Rosję państwem sponsorującym Terroryzm. 2022. Dostęp: <https://www.europarl.europa.eu/news/pl/press-room/20221118IPR55707/parlament-europejski-oglasza-rosje-panstwem-sponsorujacym-terroryzm/>. [02 grudnia 2022].

¹⁰ У Маріуполі загинули щонайменше 22 тисячі людей. Доступний на: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3491665-u-mariupoli-zagynuli-sonajmense-22-tisaci-ludej.html/>. [23 січня 2023].

handlowe w mieście Krzemieńczuk, gdzie 27 czerwca 2022 roku trafiła rakietą; na budynek mieszkalno-rekreacyjny w Siergiejewce w obwodzie odeskim, gdzie w atakach rakietowych 1 lipca 2022 roku zginęło co najmniej 21 osób, a 38 innych zostało rannych, w tym kilkoro dzieci¹¹.

W wielu miejscowościach bombardowania odcięły dostawy prądu, gazu i wody, a także dostawy żywności i innych niezbędnych artykułów, podczas gdy lokalni mieszkańcy zostali zmuszeni do przetrwania ze skromnych zapasów. Ze względu na zagrożenie atakami lotniczymi i rakietowymi wielu z tych, którzy nie mogli lub nie chcieli uciekać, zostało zmuszonych do schronienia się w nie do zniesienia warunkach: w ziemnych piwnicach, na klatkach schodowych, w podziemnych schronach i na stacjach metra. Personel szpitala miał trudności z leczeniem pacjentów, którzy (w tym osoby na intensywnej terapii, kobiety w ciąży, dzieci) podobno musieli być przenoszeni do schronów oraz piwnic z powodu częstego ostrzału. Z konieczności oraz braku możliwości wyjazdu niektóre szpitale zamieniły się w centra pomocy humanitarnej.

Na terenach położonych na północny zachód od Kijowa, które znajdowały się pod kontrolą sił rosyjskich lub były przedmiotem gwałtownych walk, można osobiście zobaczyć ślady niektórych rażących naruszeń praw człowieka i MPH. Pomimo usunięcia gruzów i wstępnego rozminowania nadal można zobaczyć niewiarygodne ludzkie cierpienie oraz zniszczenia mienia spowodowane ostrzałem i intensywnymi walkami, a także przerażające czyny, z jakimi musieli się zmierzyć mieszkańcy tych krajów. Według ukraińskich władz na terenach kontrolowanych przez wojska rosyjskie w obwodzie kijowskim znaleziono co najmniej 1200 ciał. Zostało udokumentowano co najmniej 300 takich przypadków. W Buczy (jest to miasto na północny zachód od Kijowa liczące przed wojną 36 tys. mieszkańców), dopiero po wycofaniu wojsk rosyjskich, według wstępnych danych, znaleziono 278 ciał, w większości cywilów. Po dochodzeniach liczba ofiar śmiertelnych wzrosła kilkakrotnie. W dochodzeniu Amnesty International udokumentowano 22 takich przypadków w Buczy i okolicach, z których większość uznano za pozasądowe zabójstwa. Oprócz ataków na zwykłych mieszkańców często dochodziło do ataków na przedstawicieli lokalnych władz. Tak więc Olga Sukhenko, sołtys wsi Motyżyn w obwodzie buczańskim i wszyscy członkowie jej rodziny zostali zamordowani; burmistrz miasta Gostomel, Jurij Pryłypko, został zastrzelony przez rosyjskie wojsko podczas jazdy cywilnym samochodem z dwoma lokalnymi wolontariuszami¹².

Według władz lokalnych w Buczy rosyjskie wojsko strzelało na oślep do mieszkańców na ulicach oraz do tych, którzy próbowali ewakuować się samochodami. Niektórzy z zabitych zostali zastrzeleni podczas poszukiwania żywności i podstawowych artykułów pierwszej potrzeby. Syn jednej z ofiar opisał, jak na jego oczach rosyjski żołnierz zastrzelił ojca z bliskiej odległości z karabinu. Sam chłopiec szczęśliwym trafem uniknął śmierci, chociaż również został kilkakrotnie postrzelony. Jedna kula przeleciała tuż obok jego głowy. Udając martwego, chłopczyk leżał przez kilka minut obok ciała ojca, po czym udało mu się wydostać i uciec. W niektórych przypadkach rosyjskie wojsko rzekomo zabijało cywilów za ich rzeczywistą lub rzekomą pomoc dla ukraińskiej armii oraz sił obrony terytorialnej, często po tym, jak wojsko przeszukało ich telefony w poszukiwaniu kompromitującej informacji. Niektóre ofiary znaleziono ze związanymi rękami i podobno były torturowane lub źle traktowane przed zabiciem. Często rosyjskie wojsko nie zezwalało na usuwanie ciał zabitych, pozostawiając je na ulicach przez wiele dni, a w niektórych przypadkach nawet tygodni. Krewni oraz przyjaciele ofiar często mogli chować je tylko w płytkich oraz tymczasowych grobach. Zdjęcia niektórych ciał pojawiły się później w pierwszych doniesieniach międzynarodowych mediów po wycofaniu wojsk rosyjskich.

Brutalne walki na przedmieściach Kijowa, w Irpieniu, pochłonęły życie co najmniej 267 cywilów i, według lokalnych władz, zniszczyły około połowy infrastruktury. Z Irpienia ewakuowano 95% ludności, czyli około 100 tysięcy mieszkańców. Ostrzał wojsk rosyjskich zniszczył też 15 wieżowców. Rosyjskie wojsko zaatakowało szkoły, stację wodociągową i stadion lokalny. W sumie w okresie luty-marzec 2022 roku zweryfikowano uszkodzenie lub zniszczenie w całości co najmniej 482 wielopiętrowych i prywatnych budynków mieszkalnych w Buczy, Irpieniu i Hostomlu. Ponad

¹¹ Росіяни завдали ракетного обстрілу по Сергіївці на Одещині: кількість загиблих зросла до 21. 2022. Доступ на: <https://espreso.tv/okupanti-zavdali-raketnogo-udaru-po-zhitlovomu-budinku-v-bilgorod-dnistrovskomu-rayoni-odeshchini-e-zagibli>. [28 листопада 2022].

¹² Воєнні злочини під час війни Росії проти. 2023. Доступ на: [https://www.wiki-data.uk-ua.nina.az/Воєнні_злочини_під_час_війни_Росії_проти_України_\(2022\).html](https://www.wiki-data.uk-ua.nina.az/Воєнні_злочини_під_час_війни_Росії_проти_України_(2022).html) [26 листопада 2022].

2 tys. prywatnych mieszkań i domów zostało zniszczonych albo stało się nieprzydatnych do zamieszkania. Przed wycofaniem się wojska rosyjskie zniszczyły wyposażenie komunalne oraz szkoły i szpitale. Z miejscowego domu kultury pozostały tylko mury, a w wyniku jego ostrzału zawalił się dach. Ponadto wiele wieżowców i domów mieszkalnych w Irpieniu doznało ogromnych zniszczeń: wybite dziury, spalone fasady, wysadzone okna w wyniku eksplozji itd.

W mieście Borodianka (północny zachód od Kijowa), które zostało trafione przez nacierające siły rosyjskie niekierowanymi raketami i ciężkimi bombami zginęło co najmniej 40 osób. Niektóre domy zostały całkowicie zniszczone, inne zostały tak zniszczone, że nie można ich już odbudować. Niektóre sekcje i ściany tych domów zawaliły się, odsłaniając wewnętrzną strukturę, podczas gdy inne miały gigantyczne dziury. Fasady oraz wnętrza wielu domów poczerniały od ognia. Budynki i place zabaw zostały zniszczone gruzem oraz oznaczone jako niebezpieczne. Wiele dotkniętych budynków mieszkalnych stało się całkowicie niezdatnych do zamieszkania, a mieszkańcy lokalni zostali zmuszeni do ich opuszczenia.

Na terenach kontrolowanych przez wojska rosyjskie na dzień 15 maja 2022 roku zaginęła duża liczba osób, w tym dzieci. Odnotowano również wiele przypadków, w których siły rosyjskie lub siły kontrolowane przez Rosję przetrzymywały ludzi w odosobnieniu po ich wycofaniu się z terytorium Ukrainy. Liczy się, że co najmniej 270 przypadków wymuszonych zaginięć i arbitralnych zatrzymań można przypisać rosyjskiemu wojsku oraz siłom kontrolowanym przez Rosję. Podobno niektóre z domniemanych ofiar zostały zwolnione; niektóre zostali znaleźni martwe z ranami postrzałowymi lub śladami gwałtownej śmierci; w większości pozostałych udokumentowanych przypadkach ludzie nadal są uznawani za zaginionych. Podobnie jak w przypadku zabójstw pozasądowych, rzeczywista liczba uprowadzeń i wymuszonych zaginięć jest prawdopodobnie znacznie wyższa. Władze ukraińskie odnotowały blisko 800 przypadków różnego rodzaju naruszeń prawa do wolności, z których każdy mógł mieć więcej niż jedną ofiarę, a od początku wojny ukraińska policja otrzymała ponad 9 tys. zgłoszeń o osobach zaginionych. Udokumentowano co najmniej 459 przypadków samowolnego zatrzymania ludności cywilnej przez rosyjskie wojsko od początku inwazji i odnotowano, że co najmniej 40 osób padło ofiarą wymuszonych zaginięć. Z kolei co najmniej 60 osób zostało uprowadzonych, przetrzymywanych w niezidentyfikowanych miejscach, a później wypuszczono na wolność.

Według mera Kijowa, w obwodzie kijowskim rosyjskie wojsko uprowadziło 12 przedstawicieli lokalnych władz i zastąpiło ich własnymi mianowanymi. Część ofiar wypuszczono po kilku dniach lub tygodniach. Wielu zwolnionych twierdziło, że byli przesłuchiwanymi, torturowani lub źle traktowani w areszcie oraz zmuszani do udziału w tworzeniu obciążających filmów wideo. Ponadto w niektórych rejonach obwodu kijowskiego wojsko rosyjskie zatrzymało pewną liczbę cywilów, których wycofując się na terytorium Białorusi i Federacji Rosyjskiej zabrali ze sobą i umieścili w zakładach penitencjarnych w celu wykorzystania ich jako jeńców wojennych do ewentualnych późniejszych wymian, co z kolei jest zakazane przez prawo międzynarodowe.

Znaczna liczba obywateli Ukrainy, w tym dzieci, z miejsc kontrolowanych przez Rosję lub obszarów dotkniętych aktywnymi działaniami wojennymi znalazła się na terytoriach kraju niekontrolowanych przez rząd Ukrainy lub na terytorium Federacji Rosyjskiej. Część z nich została schwytana i wywieziona siłą. Inni prawdopodobnie nie mieli innego wyboru, jak tylko ewakuować się w te obszary. Niektórzy mogli zostać wprowadzeni w błąd i przekonani do wyjazdu obietnicami pomocy humanitarnej. Według władz ukraińskich łączna liczba takich osób przekracza 1,2 mln. Według jednej z rosyjskich agencji informacyjnych od lutego 2022 r. do Federacji Rosyjskiej wjechało ponad 1 mln obywateli Ukrainy, w tym ponad 250 tysięcy dzieci. Wielu ukraińskich mężczyzn, a także kobiet w wieku poniżej 60 lat, którzy trafili na terytoria niekontrolowane przez władze ukraińskie lub na terytorium Federacji Rosyjskiej, są zmuszani do poddania się tzw. „filtracji”, podczas których są oni aktywnie przesłuchiwanymi, poddawane rewizji osobistej, sprawdzane ich telefony, fotografowane i pobierane odciski palców.

Istnieje wiele doniesień o związanej z wojną przemocy seksualnej (w tym gwałtach, gwałtach zbiorowych, groźbach przemocy seksualnej, zmuszaniu do obserwowania seksualnego wykorzystywania partnera lub dzieci) rzekomo popełnianej przez rosyjskie wojsko w różnych kontrolowanych przez nich częściach Ukrainy. Stanem na dzień 3 czerwca zgłoszono 124 domniemane przypadki przemocy seksualnej związanej z wojną (97 z nich dotyczyło kobiet i dziewcząt, 19 mężczyzn, siedmiu chłopców i jedna osoba o nieznanym płci). 20 maja 2022 r. Rada

Europy wsparła seminarium eksperckie zorganizowane dla ukraińskich prokuratorów na temat śledztwa w sprawie przemyśle seksualnej związanej z wojną. Organizacja Narodów Zjednoczonych i rząd Ukrainy również podpisały dokumenty ramowe dotyczące współpracy w zakresie przygotowania oraz realizacji priorytetowych interwencji wymiaru sprawiedliwości, które dotyczą pełnego zakresu usług dla ofiar, w tym usługi medyczne w zakresie zdrowia seksualnego i reprodukcyjnego, medyczną oraz specjalistyczną opiekę psychologiczną, a także pomoc prawną oraz finansową¹³.

Warto też wspomnieć o takim naruszeniu praw człowieka jak przymusowy pobór do wojska. Istnieje wiele potwierdzonych doniesień o przymusowym poborze mężczyzn przez ugrupowania zbrojne powiązane z Federacją Rosyjską (pod koniec lutego 2022 roku). Część mężczyzn pracowała w sektorze publicznym, zwłaszcza w placówkach oświatowych, na terytorium kontrolowanym przez ugrupowania zbrojne powiązane z Federacją Rosyjską. Ich pracodawcy albo lokalne „komisariaty” wojskowe wymagały od nich natychmiastowego przybycia do wyznaczonych punktów zbiórki. Inni zostali zatrzymani na ulicy przez przedstawicieli lokalnych „komisariatów” oraz siłą zabrani do punktów zbiórki. Poborowi mężczyźni, którzy w większości nie mają przeszkolenia w zakresie doświadczenia wojskowego, MPH, pierwszej pomocy medycznej, otrzymali mundury bez insygniów i wysłani zostali na linię frontu w ciągu kilku dni od powołania. Mężczyźni znaleźli się w sytuacji, w której odmowa poboru prowadziłaby ściganie karne na mocy „ustawodawstwa” samozwańczych „republik”, podczas gdy pobór do wojska byłby w świetle prawa ukraińskiego uważany za przestępstwo. Zmuszanie cywilów są do służby w ugrupowaniach zbrojnych stowarzyszonych z Federacją Rosyjską oznacza zmuszanie ich do służby w siłach zbrojnych państwa nieprzyjacielskiego, co stanowi poważne naruszenie MPH¹⁴.

Według stanu na listopad 2022 r. na Ukrainie wszczęto ponad 41 tys. postępowań karnych w sprawie zbrodni wojennych popełnionych przez rosyjskie wojsko. Ponad 95% tych postępowań kwalifikuje się na podstawie art. 438 Kodeksu karnego Ukrainy – naruszenie praw i zwyczajów wojennych¹⁵. Siły Zbrojne Rosji systematycznie łamią Konwencje Genewskie o traktowaniu jeńców wojennych (dalej – Konwencje). Na przykład, artykuł 3, który zakazuje wszelkiego nieludzkiego traktowania lub traktowania, które może uwłaczać honorowi i godności osoby; żaden jeńiec wojenny nie może być poddany okaleczeniu fizycznemu; wobec jeńców wojennych nie mogą być stosowane żadne tortury fizyczne lub moralne ani żadne inne formy przymusu w celu uzyskania od nich jakichkolwiek informacji. Jeńcy wojenni, którzy odmawiają odpowiedzi, nie mogą być zastraszani, znieważani, nękanani ani ograniczani ich praw (art. 17).

Rosja łamie normy Konwencji przetrzymując jeńców wojennych w instytucjach systemu penitencjarnego strony rosyjskiej. Naruszenie artykułu 21 Konwencji, który stanowi, że tylko z wyjątkiem przypadków przewidzianych w postanowieniach niniejszej Konwencji dotyczących sankcji karnych i dyscyplinarnych, jeńcy wojenni nie mogą być przetrzymywani w kwaterach zamkniętych ani pozbawiani prawa do opuszczenia lokalu, chyba że środek ten jest konieczny dla ochrony ich zdrowia. Naruszony został także art. 22 Konwencji, który stanowi, że poza szczególnymi przypadkami uzasadnionymi interesem samych więźniów, nie powinni oni być umieszczani w budynkach więziennych.

Również mamy do czynienia z brakiem informacji o jeńcach wojennych i fałszywymi odpowiedziami władz okupacyjnych. Zgodnie z art. 23 Konwencji, państwa przetrzymujące muszą przekazywać odpowiednim państwom za pośrednictwem pośredników (państw opiekuńczych) wszelkie przydatne informacje o położeniu geograficznym obozów jenieckich. Dziś żaden jeńiec wojenny nie ma możliwości pozostawania w stałym kontakcie ze swoimi bliskimi. Jest to naruszenie art. 122 Konwencji, który stanowi, że każda ze stron konfliktu musi powołać oficjalne Biuro Referencyjne dla pozostających pod jej kontrolą jeńców wojennych. Jeńcy wojenni, którzy przebywali

¹³ Меморандум о последствиях войны в Украине в отношении прав человека. 2022. Доступ: <https://rm.coe.int/commdh-2022-18-memorandum-on-the-human-rights-consequences-of-the-war-/1680a7bebd/> [01 декабря 2022].

¹⁴ Ситуація з правами людини в Україні в контексті збройного нападу Російської Федерації (24 лютого – 15 травня 2022 року). 2022. Доступний на: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ua/2022-08-17/2022-06-UkraineArmedAttack-UKR.pdf>. [02 грудня 2022].

¹⁵ Судові процеси щодо обвинувачення російських військових: чи діють гарантії ст.6 ЄКПЛ? 2023. Доступний на: <https://helsinki.org.ua/articles/sudovi-protsesy-shchodo-obvynuvachennia-rosiyskykh-viyskovykh-chy-diiut-harantii-st-6-yejpl/> [13 січня 2023].

w byłej kolonii w Ołeniwce obwodu donieckiego, przebywali w bliskiej odległości od strefy aktywnych działań wojennych, co stanowi bezwarunkowe naruszenie Konwencji. Rosja łamie też bezpośredni nakaz: jeńcy wojenni po wzięciu do niewoli są jak najszybciej ewakuowani do obozów znajdujących się w strefie oddalonej od strefy walk na tyle, aby byli bezpieczni (art. 19 Konwencji)¹⁶.

Według Służbu Bezpieczeństwa Ukrainy w okresie od 24 lutego do 20 października 2022 r. okupacyjne siły rosyjskie przeprowadziły 14 608 ostrzałów na terytorium Ukrainy, z czego główna część spadła na Donieck (4 276), Charków (3 504), Zaporozże (1192), Sumy (1099), Dnipropietrowsk (1086) oraz obwody mikołajowski (1058) i chersoński (754). Od 24 lutego 2022 roku organy ścigania Ukrainy rozważają przestępstwa związane z agresją Federacji Rosyjskiej na Ukrainę na pełną skalę. Według danych Biura Prokuratora Generalnego na dzień 24 października 2022 r. wszczęto śledztwa w sprawie 60 101 przestępstw związanych z konfliktem zbrojnym. Większość postępowań (40 221) wszczęto na podstawie faktów naruszenia praw i zwyczajów wojennych, czyli norm MPH (art. 438 KKKU¹⁷)¹⁸.

Choć Federacja Rosyjska od 16 marca 2022 r. przestała być członkiem Rady Europy, Rosję nadal wiążą zobowiązania wynikające z Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Rosja nadal jest członkiem społeczności międzynarodowej, a więc jest stroną licznych traktatów oraz standardów dotyczących międzynarodowego prawa praw człowieka oraz MPH, które mają zastosowanie w sytuacjach konfliktów zbrojnych¹⁹.

W październiku 2022 roku po decyzji Konferencji Przewodniczących Parlamentu Naród ukraiński otrzymał od Parlamentu Europejskiego nagrodę im. Sacharowa w 2022. Nagroda im. Sacharowa została przyznana Odważnemu Narodowi Ukraińskiemu reprezentowanemu przez wyłonionych w wyborach prezydenta oraz przywódców i społeczeństwo obywatelskie za wolność myśli. Nagroda ta przyznawana jest co roku przez Parlament Europejski. Ustanowiono ją w 1988 roku, aby uhonorować osoby i organizacje broniące praw człowieka i podstawowych wolności²⁰. Świadczy to moim zdaniem o niezłamności ukraińskiego narodu w tej tak trudnej walce za swoje terytorium oraz niezawisłość i odwagę. Jednak żadna nagroda nie jest watra tego cierpienia, tych strat, tych śmierci oraz tych zniszczeń, z którymi mają do czynienia ukraińcy obecnie.

Wnioski

A więc, w danym artykule została dokonana analiza rosyjskich zbrodni wojennych popełnianych pod czas wojny rosyjsko-ukraińskiej. Również dokonano analizę poszczególnych przepisów oraz norm MPH, które zostały złamane. Zostały pokazane przykłady pojedynczych zbrodni wojennych: Irpeń, Bucza, Borodyanka, Charków, Mariupol – stały się ucieleśnieniem zniszczeń i okropności wojny rosyjsko-ukraińskiej.

Ukazano skalę zniszczeń i licznych naruszeń praw człowieka oraz MPH popełnianych przez Rosjan. Pokazano, że do poważnych naruszeń praw człowieka i norm MPH doszło w wielu miejscowościach obwodu kijowskiego (np. w Hostomlu, Browarach, Bogdanowce, Zalesiu, Wielkiej Dymierce, Peremodze, Katiuzance), a także w innych częściach Ukrainy. Źródłem opisanych powyżej zniszczeń oraz niekończących się ludzkich cierpień były brutalne działania Federacji Rosyjskiej.

Dokonano także analizę przedstawionych czynów rosyjskich sił zbrojnych, które naruszają zapisy międzynarodowych konwencji oraz łamią fundamentalne zasady międzynarodowego prawa

¹⁶ Росія порушує всі норми Женевських конвенцій. 2022. Доступ на: <https://sich-pravo.org/rosiia-porushuie-vsi-normy-zhenevskykh-konventsij-u-povodzhenni-z-vijskovopolonennymu/> [01 грудня 2022].

¹⁷ Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*, 2001, № 25-26, ст. 131. Доступ: <https://xn--80aagahqwyibe8an.com/ukrainy-kodeksy/kriminalniy-kodeks-ukrajini-vidomosti.html> [02 лютого 2023].

¹⁸ Special report of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights on the observance of the rights of persons affected by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine (for the period February 24 – October 31, 2022). Available from: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/Доповіді/ДоповідьАнгл.pdf> [31 December 2022].

¹⁹ Меморандум о последствиях войны в Украине в отношении прав человека. 2022. Доступ: <https://rm.coe.int/commdh-2022-18-memorandum-on-the-human-rights-consequences-of-the-war-/1680a7bebd/> [01 декабря 2022].

²⁰ Naród ukraiński otrzymał od Parlamentu Europejskiego nagrodę im. Sacharowa w 2022. 2022. Dostęp: <https://www.europarl.europa.eu/news/pl/press-room/20221017IPR43706/narod-ukrainski-otrzymal-od-parlamentu-europejskiego-nagrade-im-sacharowa-w-2022/> [03 grudnia 2022].

humanitarneho. Celowe zabijanie ludności cywilnej jest to niewątpliwie pogwałcenie praw człowieka i stanowi zbrodnię wojenną. W wyniku działań żołnierzy rosyjskich na terytorium Ukrainy ujawniono poważne przeszkody w pełnym i skutecznym przestrzeganiu, ochronie oraz realizacji praw mieszkańców tego kraju.

Список джерел

1. Воєнні злочини під час війни Росії проти. 2023. Доступ на: [https://www.wiki-data-uk-ua.nina.az/Воєнні_злочини_під_час_війни_Росії_проти_України_\(2022\).html](https://www.wiki-data-uk-ua.nina.az/Воєнні_злочини_під_час_війни_Росії_проти_України_(2022).html) [26 листопада 2022].
2. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*, 2001, № 25-26, ст. 131. Доступ: <https://xn--80aagahqwyibe8an.com/ukrainy-kodeksy/kriminalniy-kodeks-ukrajini-vidomosti.html> [02 лютого 2023].
3. Меморандум о последствиях войны в Украине в отношении прав человека. 2022. Доступ: <https://rm.coe.int/commdh-2022-18-memorandum-on-the-human-rights-consequences-of-the-war-1680a7bebd/> [01 декабря 2022].
4. Росія порушує всі норми Женевських конвенцій. 2022. Доступ на: <https://sich-pravo.org/rosiia-porushuie-vsi-normy-zhenevskykh-konventsij-u-povodzhenni-z-vijskovopolonenu/> [01 грудня 2022].
5. Росіяни завдали ракетного обстрілу по Сергіївці на Одещині: кількість загиблих зростає до 21. 2022. Доступ на: <https://espresso.tv/okupanti-zavdali-raketnogo-udaru-po-zhitlovomu-budinku-v-bilgorod-dnistrovskomu-rayoni-odeshchini-e-zagibli> [28 листопада 2022].
6. Ситуація з правами людини в Україні в контексті збройного нападу Російської Федерації (24 лютого – 15 травня 2022 року). 2022. Доступний на: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ua/2022-08-17/2022-06-UkraineArmedAttack-UKR.pdf> [02 грудня 2022].
7. Судові процеси щодо обвинувачення російських військових: чи діють гарантії ст.6 ЄКПЛ? 2023. Доступний на: <https://helsinki.org.ua/articles/sudovi-protsesy-shchodo-obvynuvachennia-rosiyskykh-viyskovykh-chy-diiut-harantii-st-6-uekpl/> [13 січня 2023].
8. У Маріуполі загинули щонайменше 22 тисячі людей. Доступний на: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3491665-u-mariupoli-zagynuli-sonajmense-22-tisaci-ludej.html/> [23 січня 2023].
9. Besarab, O. 2022. Rada Europy zbierze się na historycznym szczycie z powodu wojny w Ukrainie. Dostęp: <https://ua.news/pl/world/sovet-evropy-soberetsya-na-ystorycheskyj-sammyt-ysz-z-vojnuy-v-ukrayne/> [05 grudnia 2022].
10. Komentarz MSZ Ukrainy do Raportu Misji Ekspertów Mechanizmu Moskiewskiego OBWE w kontekście wojny Federacji Rosyjskiej z Ukrainą. 2022. Dostęp: <https://poland.mfa.gov.ua/pl/news/comment-mfa-ukraine-report-osce-moscow-mechanism-mission-experts-context-war-russian-federation-against-ukraine/> [29 listopada 2022].
11. Naród ukraiński otrzymał od Parlamentu Europejskiego nagrodę im. Sacharowa w 2022. 2022. Dostęp: <https://www.europarl.europa.eu/news/pl/press-room/20221017IPR43706/narod-ukrainski-otrzymal-od-parlamentu-europejskiego-nagrade-im-sacharowa-w-2022/> [03 grudnia 2022].
12. New report by UN Human Rights shows the shocking toll of the war in Ukraine. 2022. Available from: <https://ukraine.un.org/en/188268-new-report-un-human-rights-shows-shocking-toll-war-ukraine/> [04 December 2022].
13. Parlament Europejski ogłasza Rosję państwem sponsorującym Terroryzm. 2022. Dostęp: <https://www.europarl.europa.eu/news/pl/press-room/20221118IPR55707/parlament-europejski-oglasza-rosje-panstwem-sponsorujacym-terroryzm/> [02 grudnia 2022].
14. Polski instytut spraw międzynarodowych. OBWE a wojna na Ukrainie. 2022. Dostęp: <https://www.pism.pl/publikacje/obwe-a-wojna-na-ukrainie/> [28 listopada 2022].
15. Reakcja UE wobec rosyjskiej inwazji na Ukrainę. Jak zaczęła się wojna w Ukrainie? Dostęp: <https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/eu-response-ukraine-invasion/> [30 listopada 2022].
16. Rosyjskie zbrodnie wojenne podczas agresji na Ukrainę w 2022 roku. 2022. Dostęp: <https://ine.org.pl/rosyjskie-zbrodnie-wojenne-podczas-agresji-na-ukraine-w-2022-roku/> [26 listopada 2022].
17. Special report of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights on the observance of the rights of persons affected by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine (for the period February 24 – October 31, 2022). Available from: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/Доповіді/ДоповідьАнгл.pdf> [31 December 2022].

References

1. Voieni zlochiniy pid chas viiny Rosii proty. 2023. Dostup na: [https://www.wiki-data.uk-ua.nina.az/Воєнні_злочини_під_час_війни_Росії_проти_України_\(2022\).html](https://www.wiki-data.uk-ua.nina.az/Воєнні_злочини_під_час_війни_Росії_проти_України_(2022).html) [26 lystopada 2022].
2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 2001, № 25-26, st. 131. Dostup: <https://xn--80aagahqwyibe8an.com/ukrainy-kodeksy/kriminalniy-kodeks-ukrajini-vidomosti.html> [02 liutoho 2023].
3. Memorandum o posledstviyah vojny v Ukraine v otnoshenii prav cheloveka. 2022. Dostup: <https://rm.coe.int/commdh-2022-18-memorandum-on-the-human-rights-consequences-of-the-war-/1680a7bebd/> [01 dekabrya 2022].
4. Rosiia porushuie vsi normy Zhenevskykh konventsii. 2022. Dostup na: <https://sich-pravo.org/rosiia-porushuie-vsi-normy-zhenevskykh-konventsij-u-povodzhenni-z-vijskovopolonenyj/> [01 hrudnia 2022].
5. Rosiiany zavdaly raketnoho obstrilu po Serhiivtsi na Odeshchyni: kilnist zahyblykh zrosła do 21. 2022. Dostup na: <https://espresso.tv/okupanti-zavdali-raketnogo-udaru-po-zhitlovomu-budinku-v-bilgorod-dnistrovskomu-rayoni-odeshchini-e-zagibli> [28 lystopada 2022].
6. Sytuatsiia z pravamy liudyny v Ukraini v konteksti zbroinoho napadu Rosiiskoi Federatsii (24 liutoho – 15 travnia 2022 roku). 2022. Dostupni na: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ua/2022-08-17/2022-06-UkraineArmedAttack-UKR.pdf> [02 hrudnia 2022].
7. Sudovi protsesy shchodo obvynuvachennia rosiiskykh viiskovykh: chy diut harantii st.6 YeKPL? 2023. Dostupni na: <https://helsinki.org.ua/articles/sudovi-protsesy-shchodo-obvynuvachennia-rosiiskykh-viiskovykh-chy-diiut-harantii-st-6-yekpl/> [13 sichnia 2023].
8. U Mariupoli zahynuly shchonaimenshe 22 tysiachi liudei. Dostupni na: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3491665-u-mariupoli-zaginuli-sonajmense-22-tisaci-ludej.html/> [23 sichnia 2023].
9. Besarab, O. 2022. Rada Europy zbierze się na historycznym szczycie z powodu wojny w Ukrainie. Dostęp: <https://ua.news/pl/world/sovet-evropy-soberetsya-na-ystorycheskyj-sammyt-yz-za-vojny-v-ukrayne/> [05 grudnia 2022].
10. Komentarz MSZ Ukrainy do Raportu Misji Ekspertów Mechanizmu Moskiewskiego OBWE w kontekście wojny Federacji Rosyjskiej z Ukrainą. 2022. Dostęp: <https://poland.mfa.gov.ua/pl/news/comment-mfa-ukraine-report-osce-moscow-mechanism-mission-experts-context-war-russian-federation-against-ukraine/> [29 listopada 2022].
11. Naród ukraiński otrzymał od Parlamentu Europejskiego nagrodę im. Sacharowa w 2022. 2022. Dostęp: <https://www.europarl.europa.eu/news/pl/press-room/20221017IPR43706/narod-ukrainski-otrzymal-od-parlamentu-europejskiego-nagrade-im-sacharowa-w-2022/> [03 grudnia 2022].
12. New report by UN Human Rights shows the shocking toll of the war in Ukraine. 2022. Available from: <https://ukraine.un.org/en/188268-new-report-un-human-rights-shows-shocking-toll-war-ukraine/> [04 December 2022].
13. Parlament Europejski ogłasza Rosję państwem sponsorującym Terroryzm. 2022. Dostęp: <https://www.europarl.europa.eu/news/pl/press-room/20221118IPR55707/parlament-europejski-oglasza-rosje-panstwem-sponsorujacym-terroryzm/> [02 grudnia 2022].
14. Polski instytut spraw międzynarodowych. OBWE a wojna na Ukrainie. 2022. Dostęp: <https://www.pism.pl/publikacje/obwe-a-wojna-na-ukrainie/> [28 listopada 2022].
15. Reakcja UE wobec rosyjskiej inwazji na Ukrainę. Jak zaczęła się wojna w Ukrainie? Dostęp: <https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/eu-response-ukraine-invasion/> [30 listopada 2022].
16. Rosyjskie zbrodnie wojenne podczas agresji na Ukrainę w 2022 roku. 2022. Dostęp: <https://ine.org.pl/rosyjskie-zbrodnie-wojenne-podczas-agresji-na-ukraine-w-2022-roku/> [26 listopada 2022].
17. Special report of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights on the observance of the rights of persons affected by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine (for the period February 24 – October 31, 2022). Available from: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/Доповіді/ДоповідьАнгл.pdf> [31 December 2022].